International Journal of Multidisciplinary Horizon

ISSN: **3049-2017**
IJMH 2025; 2(3): 34-37
© 2025 IJMH
www.themultijournal.com
Received: 16-06-2025
Accepted: 20-06-2025
Publish : 23-06-2025

Dr. Parshotam Dass
Assistant Prof. in Sanskrit,
MAM College,
Jammu

Correspondence:
Dr. Parshotam Dass
Assistant Prof. in Sanskrit,
MAM College,
Jammu

मनोविज्ञाने गेस्टाल्टवादसिद्धान्तः

Dr. Parshotam Dass

सारांश:
गेस्टाल्टवादस्योद्धव विशति शताब्द्या पूर्वार्द्धे व्यवहारवादस्य (Behaviourism) अनुबन्धन सिद्धान्तस्य च (Conditional Theory) विरोधस्वरूपपात् अभूत।गेस्टाल्ट सम्प्रदायस्य प्रथमसिद्धान्त अस्ति - इदं सम्पूर्णमस्ति (Whole) य विभिन्न भागानी व्यवहारान् (Behaviours) निर्धारणं करोति। वयं सभग्ररुपेण वस्तुविशेषस्य ग्रहणं कुर्म न च अंशेषु। अनेन तात्त्विक मनोविज्ञाने (Elementatistics Psychology) क्रान्ति अभूत्! परिणामस्वरूपं अंशानां महत्त्वमपि प्रतिपादयन्ति।

गेस्टाल्टवादस्योद्धव विशति शताब्द्या पूर्वार्द्धे व्यवहारवादस्य(Behaviourism) अनुबन्धन सिद्धान्तस्य च (Conditional Theory)विरोधस्वरूपपात् अभूत। अस्य विकारो विभिन्नगनोवैज्ञानिकनां योगवानमासीत्। अस्यो˜ व जर्मनदेशेऽभूत।

अस्य प्रारम्भिकाः अंशाः वुरबर्ग महोदयस्य(Wurberg)संवेदनरहितविचारेषु(Imageless Thoughts) एवं कुपले (Kupie) महोदयस्य उच्च-मानसिक- प्रक्रियायाः (High Mental Process) अध्ययने विहितम्। स मनोविज्ञानं पुन आलोकितं कुर्वन् अकययत्-

इदमेकं तथ्यात्मकमलुगवस्य विज्ञानमस्ति। अपि च एकम् आगमनविज्ञानम् (Inductive Science) अनुभवानुभूतव्यक्तीनां विज्ञानमस्ति।

Science of facts of Experience an Inductive Science upon Experiencing individuals.

मेक्स वरवाइमर (Max Wer Themer)गेस्टाल्टवादस्य जन्मदाता आसीत्। अनेन महोदयेन कुपले (Kuple)महोदयेन सह कार्यं कृतम्।

बुवर्ग स्कूल (Bur Burg School 1901&1909) “चिन्तन प्रक्रियायां गेस्टाल्टवादस्य प्रतयक्षम् औचित्वम्” (The Relevance of Thought Process on Gestalt School) इत्यस्मिन् विषये पी.एच.डी की उपाधि प्राप्तवान।

अन्यः मनोवैज्ञानिक इड़गिर रूबिन (Edgar Rubin] 1865&1951) महोदयेन दृश्य दृष्टिकोणविषयकान् (Vishal Preception) प्रयोगान् विहितान्।

गेस्टाल्ट शब्दः जर्मनभाषायाः शब्दोऽस्ति। यस्यार्थः संगठितम् (Form), आकृतिः (Shape),वस्तूनां संगठनम् (Organisation of Things) एव च (Organisation of Things) एव च गेस्टाल्ट मनोविज्ञाने अस्यार्थः “संगठितं सम्पूर्णम् तथा च संगठनम् उद्घोषितम् अस्ति”।

Gestalt is a German word, which means Form, Shape, A configuration and Gestalt psychology has added the meaning Organic while and an organization.

अतः गेस्टाल्ट शब्दस्य अर्थः मुख्यतः समग्रता, सम्पूर्णता संश्लेषणता, संगठनं एकरूपता इत्यादि स्वीक्रियते। गेस्टाल्टवादीनां कथनमस्ति यत् वयं अनुमवस्य ज्ञानम् विश्लेषणेन प्राप्तुं न शक्नुमःअनुभवभवगन्तमिदमनिवार्यमस्ति यद् वयं तद्गत एकतां समग्रतां च प्रति अवधानं ददामः। गेस्टाल्वादीनां कथनानुसारं कस्यापि वस्तु-अनुभवे निहितसामग्रतायाः बोधो जायते। एषां मनोवैज्ञानिकानां मतमस्ति यत् कस्यापि वस्तुनः समग्रता वस्तुविशेषस्य भागेषु निहितः न वर्तते।। समग्रता असौ एव विशिष्टो गुणोः वर्तते यश्च विभिन्न भागानां सम्मिश्रणेन तदा उद्भवति यदा वयं अनुभवे सन्तुलने च एकाग्राः (oneness) भवामः।

गेस्टाल्टवादस्य इयं विशिष्टता वर्तते यद् वयमस्या साहय्येन मनोवैज्ञानिक अनुभवे निहितान् तान् गुणान् अनुभवामः ये सन्तुल-अनुपातादिनां घोतकाः सन्ति। अनेन दृष्टिकोणेन गेस्टाल्टमनोविज्ञानें विश्लेषणस्य कृते महत्त्वं न दीयते गेस्टाल्टवादीनां मतमस्ति यद् विश्लेषणेन समग्रता क्षीयते।

गेस्टाल्टवादस्य प्रमुखाः प्रवर्तकाः वरदाइमर, कोफका, कोहलर, कुर्ट लवीन इत्यादयाः आसम्।

बरदाइमर महोदयेन संरचनावादीनां संवेदनाध्ययनप्रक्रियायाः विरोध कृतः। स अकथयत् यत् अनुसतस्य सामग्रतायाः शरीरतन्त्रिकायां एकप्रकारस्य गेस्टाल्ट निर्मितो भवति। यः स्वतः पूर्णो भवति। यस्य बोधं विशलेषणेन प्राप्तुं न षक्यते। मनोवैज्ञानिक अनुभव-सामग्रताया, महत्वं प्रतिपादयन् वरदाइमर महोदयः तस्य सम्बंधित शरीरीय-तिन्त्रकासु गेस्टाल्ट प्रति संकेतम् अकरोत्। गेस्टाल्टवादिभिः मनः शरीरयोः एक्यमभिन्नमस्ति। तस्य प्रमुखः प्रयोगः गतिसम्बन्धिरासीत्। गेस्टाल्टवादी मनोविज्ञाने एव विधेषु तत्त्वेषु महत्वं दीयते ये चिन्तन-प्रक्रियायां महत्त्वपूर्णः सन्ति।

बरदाईमर महोदयस्य चिन्तन-प्रक्रियाया अध्ययने विशिष्टा रुचि आसीत्। गेस्टाल्टवादीनां एकः मौलिकसिद्धान्तः अयमासीत् यत् 'सामग्रता' सा विशिष्टता वर्तते या कस्यापि वस्तुनः विभिन्नाङ्गानां सामाजस्येन जायते। समग्रता अंशानां योगेन कि४िचितदधिका भवति। चिन्तनप्रक्रियायां विचारस्य वस्तु-सम्बन्धितः वा समग्रतायाः समावेश अनिवार्यम् अस्ति। गेस्टाल्ट मनोविज्ञानं भाषा घटना क्रियायाः वा उल्लेखो विधीयते। यदि देशकालयोः सम्बन्धेऽपि परिवर्तन क्रियते ततः परिणामस्यरूपं एका विभिन्नप्रकारका प्रतिमासो जायते। बरदाइमर महोदयेन विन्तनस्य व्याख्याकाले अस्मिन् वैशिष्टयेन च विस्तृतं वर्णनं विहितम्। स उत्पादकचिन्तनम् (Productive Thoughts) नानकं एक पुस्तकमपि विरचितवान्।

कुर्ट कोफका (Kurt Kophka)

कुर्ट कोफका महोदय जर्मनदेशीयासीत्। तस्य विशिष्टं कार्यं कल्पना-चिन्तन-विषयकम् आसीत्। सो अभिलषति स्म यत् गेस्टाल्ट मनोवैज्ञानिक-सिद्धान्तानां नियमाना च प्रयोगा, बालमनोविज्ञान क्षेत्रं भवेत्। कोफका महोदयेन मनोविज्ञानविकासस्य संकल्पनायामपि व्यापकरूपेण कार्ये निहितम्। स बालमनोविज्ञानसमस्यासु सारिणीषु स्वकीय विचारान् प्रकटी कृतवान्।

अधिगम-परिवक्कतयोः प्रतिपादने तेन समग्रतासिद्धान्ते पर्याप्तं महत्वं प्रदतम्। स कथयति स्म-यत् गेस्टाल्ट मनोविज्ञाने मनः शरीरयोः संपृवतः सम्बन्धो भविष्यः। कोफकः महोदयः मानसिकविकासस्य चतस्रीणां रीतीनामुल्लेखः कृतवान-

1. मानसिकविकासस्य प्रथमचरणे शरीरिकगतैः प्राधान्यं भवति।
2. द्वितीयवरणे- ज्ञानेन्द्रियविकासस्य आरभ्यो भवति।
3. तृतीयकरणे शारीरिक गतिः इन्द्रियाणां च सम्मिलितो विकासो भवति।
4. चतुर्थचरणे- वैचारिको विकासः भवति।

बालकस्य विकासे कल्पना क्रीडयोः प्राधान्यमस्ति। कोफका महोदयः बालकस्य स्मृती उदय-विकासयोः बलमददात्। तथ्यमिदं विमर्शन् कोफका महोदयेन बालमनोविज्ञानस्य समस्यासु विस्तृत विवेचनमुपस्थापितम्।

थार्नडाइक महोदयेन प्रयत्नत्रुटिः/विस्मृतिः (Trial and Error) इति अधिगम-सिद्धान्त प्रतिपादितः। तेन तेषामपि आलोचना विहिताः। कोफका महोदयस्य कथनमासीत्-अधिगमं यान्त्रिको नैव भवति। एतदर्वामन्त-दृष्टरपेक्षिता वर्तते। अन्तर्दृष्टिविषये गेस्टाल्टमनोविज्ञाने पर्याप्तं महत्त्वं दीयते। अस्य कारणमिदमस्ति यदस्य साहय्येन व्यक्तिः परिस्थिति निहितसमग्रतामनुभवति। तस्य कथनमांसीत् यत् शिक्षान्तर्गत प्रथमं छात्राणां समग्रतां प्रति ध्यानमाकर्षणीयं तदनन्तरं कस्य अपरवस्तुः उत् वा विभिन्नावयवनां प्रति ध्यानं देयम्। उदाहरणतया- यदि कस्याश्चिद् कविताया अध्ययनमपेक्षितं स्यात् तदा छात्रः समस्तकविता पठेत् अनन्तरं तस्या विभिन्नांशानाम् गायनं अध्ययनं समीक्षणं च विधयेम्। अनेन अयं लाभो भवति यद् छात्रः कवितायां निहितसौन्दर्यस्य पूर्ण ज्ञानं प्राप्नोति।

गेस्टाल्ट मनोविज्ञानानुसारं अनुभवानां बाह्यास्यान्तरिक प्रतिरुपेषु साम्यं भवति। अर्तव कोफका महोदयः अनुभवानां संगठना-प्रक्रियायां यथेष्टं व्याख्यामुपस्थापयति।

मानवः यदनुभवति तस्य सुनिश्चितो प्रभावो जायते। यदा अभिनवाहा-नुभवाना सम्बन्धः पूर्वानुभवैः साकं जायते, तदा उच्चस्तरीयाः मानसिकक्रिया भवति। कोफका महोदयः गेस्टाल्टसिद्धान्तस्य आधारे-अधिगम- स्मृति-संवेदना-व्यवहारादीनां चालोचनां चकार। तस्य कथनमसीत् यद् व्यक्तेः व्यवहारः कस्यचिद् उद्दीपनस्य अनुक्रिया एव न भवति अपितु व्यवहारः सम्बन्धः किन्चिद् एवं विधेम क्षेत्रेणसाकं वर्तते यद् व्यक्तिः व्यवहारस्य स्तरं निर्धारयति। तस्यानुसार मानवस्य व्यवहारः तस्य क्षेत्रं पर्यावरणं प्रति एव विद्या इदृश्यानुक्रिया भवति या अर्थपूर्णा अखण्डा चास्ति। कोफका महोदयेन इदं प्रमाणितं प्रायतत यद् मानवव्यवहारावगन्तुमदिमनिवार्यमस्ति यत् वयं तस्य पर्यावरणस्य क्षेत्रस्य अध्ययनं कुर्मः यस्मिन् व्यवहार भवति तस्य अस्माकं पर्यावरणेन सह घनिष्ठः सम्बन्धोः भवति। वोल्फ गांग कोहलर (Wolf Gang Kohalar 1984)

कोहलर महोदयेन कृष्णकपिषु वानरेषु च अधिगम-सिद्धान्तस्य मनोवैज्ञानिकमध्ययनं चकार। असौ स्वकीयैः, मनोवैज्ञानिकप्रयोगैरिदं। सिद्धमकरोत् यत् कृष्णकपिषु अन्येषु पशुषु च बुद्धिस्तरः पर्याप्त् मात्रायां भवति यत् ते स्वकीयमन्तर्दृष्ट्यशिक्षणे/शिक्षयितुं समर्थाः भवन्ति।

कोहलर महोदयः गेस्टाल्टवादस्य सिद्धान्तानुसारं "अधिगम-सिद्धान्तस्य आधारः" "सम्बन्धस्याध्ययनम्" वर्तते न तु "प्रयत्न-विस्मृतिरध्ययनम्"।

थार्नडाइकमहोदयेन "पशुसिद्धान्तनियमस्य" विरोधः कृतः। तस्य कथनमासीत् यत् "पशु-अधिगम-सिद्धान्ते" प्रयत्न-विस्मृति-सिद्धान्त स्थाने पशुषु सम्बन्धे महत्त्वं दातव्यम् (असौ वानेरष्वपि मनोवैज्ञानिक सिद्धान्तानां ज्ञानाय प्रयोगान् विहितान्। अनेन इदं सिद्धमकरोत् यत् गेस्टाल्ट सिद्धान्तः महत्त्वपूर्णो अस्ति।

अधिगम-कार्य-सम्बद्धानां विभिन्न वस्तूनां पारस्परिक सम्बन्धान् दृष्टमावश्यकतावासिद्धयर्थ तेन एकः प्रयोगः विहितः -

तेन एकः कृष्णकर्पिं एकस्मिन् प्रकोष्ठे अवरुद्धः। सः तत्र छटिकद्वयम् उपस्थापितवान्। यदि उभयोः छटकयोः शिरो मेलनं भवेत् तर्हि छटिका द्वयं लम्बायमाने एकः छटिकावत् प्रतीयते। कोहलर एतत् विज्ञातुं यताते यदि कृष्णकपिः छटकद्वयोः मेलनं कृत्वा एकं कर्तु वेति न वा?

क्षेत्र-सिद्धान्तः (Field Therory)

क्षेत्रसिद्धान्तस्य अयं वास्तविकाधारोऽस्ति यत् व्यवहारस्य निरूपणं तेषां विभिन्न तथ्येषु आधारितं भवतव्यम्। यानि तथ्यानि कस्याश्चिद् परिस्थितिषु जायन्ते। इमानि क्षेत्राणि व्यवहारं क्षेत्रं गतिशीलं कुर्वन्ति। अस्य इदं कारणमस्ति यत् कस्यचित् क्षेत्रस्य, विभिन्न वस्तूनि पारस्परिक प्रभावान् जनयन्ति।

व्यवहारः क्षेत्रसिद्धान्तमनुसृत्य वर्तमान क्षेत्राधृतो वर्तते। स न तु अतीते न च भविष्ये निर्भरो भवति।

लेविन इदमपि स्पष्टं चकार-क्षेत्रं शब्दात् तात्पर्यं तेन जीवनस्थानेन भवति यस्मिन् व्यक्तेः मनोवैज्ञानिक पर्यावरणे ऐक्यं (Oneness) भवति। क्षेत्रसिद्धान्ते व्यक्तेः मनोविज्ञानस्य अध्ययनं तस्य जीवनसम्बद्धेन

पर्यावरणसीमाभ्यान्तरं कर्तु बलं ददाति। साहचर्यस्य सिद्धान्त-स्यानुसारमिदमभिधीयते कश्चिद् वस्तूनि च तस्य अभिधानं साहचर्य भवति। परं इत्थं न भवति यत् सर्वेषां वस्तूनामवलोकनेन नामानि स्मृतिपथे आयन्ति। अस्य कृते उपयुक्ता अभिप्रेरणा अनिवार्या वर्तते।

वयं तेषां वस्तूनां विषय स्मरणं कुर्मः येषां विषयज्ञानं अस्मद् कृते अनिवार्यमस्ति। सम्बन्धितत्रुटिषु। अभिप्रेरणायाः आधारे स साहचर्यमधिकृत्य त्रुटिषु अलिखत्।

लेविन महोदयः इदमपि प्रतिपादितवान् यन्मनोविज्ञानस्य समस्ततथ्यानां निरूपणं साहचर्याघृते उत् वा गेस्टाल्टस्य आधारे नैव कर्तुं शक्यते। स इदमपि निरुपितवान् यत् गेस्टाल्टमनोविज्ञानस्य नियमाः मानव व्यवहारे एव४च तस्य मनोवैज्ञानिकपक्षं न प्रकटयन्ति। सः क्षेत्रसिद्धान्तस्य प्रतिपादनमकरोत्। कोहलरमहोदयेन प्रकोष्ठाद् बहिः कि४िचद् दूरं फलादि स्थापतानि। प्रथमं कृष्णकपि प्रकोष्ठाद् बहिः हस्तेन फलानि प्रासुमयतत्। परमसौ असफलोऽभूत्। सः छटिकायाः फलानि प्रासुं प्रयत्तम करोत् परं पुनः असफलो अभवत्। कोहलर महोदय प्रपश्यत् यत् कृष्णकपिः छटिकाद्वयं लम्बयमानं कर्तुं शक्नोति। स सङ्केतेन स्वकीयम्ङ्गुलिकं रिक्त छटिकामध्ये स्थापितवान्। कृष्णकपि रिक्तछटिकामध्ये एतत् लघुछटिका उपस्थापितः। इत्थं छटिका लम्बायमाना अभवत्। इत्थं छटिका द्वयसंयोजनेन सः फलानि प्राप्तवान्।

कोहलर महोदयः गेस्टाल्टमनोविज्ञानस्य सिद्धान्तान् प्रतिपादयन् भौतिकीशास्त्रस्याधारे बहुनि उदाहरणानि दत्तवान्। गेस्टाल्टमनोविज्ञान-भौतिक- शास्त्रयोर्मध्ये घनिष्ठसम्बन्धोऽस्ति। गेस्टाल्टवादस्य सिद्धान्ताः भौतिकशास्त्रस्य सिद्धान्ताधृताः वर्तन्ते। यथा भौतिकीशास्त्रे चुम्बकीय क्षेत्रस्योल्लेखोऽस्ति तद्वत् गेस्टाल्टमनोविज्ञाने कार्यक्षेत्रस्योल्लेखो भवति। कोहलरमहोदयः गेस्टाल्टमनोविज्ञानं जीवमनोविज्ञानर्मध्ये घनिष्ठसम्बन्धं स्पष्टं चकार। कोहलरमहोदयस्य प्रयासैः गेस्टाल्टमनोविज्ञानस्य सैद्धान्ति-कपक्षः सुस्पष्टः पुष्टश्च जातः।

कुर्टलवीन (Kurt Lawin)

कुर्ट लेविन महोदयः मनोविज्ञानस्य नूतनविचाराधारायाः जनको स्वीक्रियते। तने प्रतिपादित-विचाराधारां क्षेत्र-सिद्धान्तम् इति नाम्ना व्यवह्रियते। तस्य रुचिः बालमनोविज्ञानेऽपि आसीत्। बालमनोविज्ञानस्य अध्ययनेन प्रयोगेन च तेन क्षेत्र सिद्धान्तस्य स्वरूपं प्रकटीकृतम्।

लेविन महोदयेन इदमनुभूतं यत् साहचर्यस्य आधारे स्मृतिसम्बद्धानां सकलतथ्यानां समीचीनाव्यख्या कर्तुं न प्रभवामः। लेविन महोदय इदमपि अकथयत् यत् मानवव्यवहाराध्ययनकाले तेषां वैज्ञानिकपक्षं प्रति अधिकमवधानं दातव्यम्। अस्य कारणमिदमस्ति यदपि कार्य वयं कर्तुं उद्यतो भवामः तत् कार्य कस्यापि लक्ष्यपूर्तये कुर्मः। क्षेत्र-सिद्धान्तस्य वर्णनकाले त्रयः विदवः भवति। ते च-

1.संयोजनशक्तिः/कर्षणशक्तिः (Valence)

2.वेगः शक्तिश्च/दिष्ट (Vector)

3. अवरोध (Barrior)

मनोविज्ञान पर्यावरणान्तर्गत तत् क्षेत्रमरित यरयान्तर्गत वयं स्वीकीयम् आवश्यकतापूर्वये कार्य कुर्मः। अस्य मनोविज्ञानक्षेत्रान्तर्गतं बहूनि वस्तूनि भवन्ति येषु संयोजनशक्ति उत् वा कर्षणशक्ति भवति। यद् वस्तुं प्रति अस्माकमवधानमधिक मदति तद् वस्तुं प्रति अस्माक घनात्मिका (+ve) शक्तिः भवति। यद् वस्तुं प्रति अस्माकमवधानं नास्ति। तस्मिन् वस्तुनि अस्माकं ऋणात्मिकी संयोजनशक्ति उत् वा कर्षणशक्ति भवति।

सिद्धान्तः

सम्पूर्णस्य महत्त्वम् (The Whole is Important)

गेस्टाल्ट सम्प्रदायस्य प्रथमसिद्धान्त अस्ति - इदं सम्पूर्णमस्ति (Whole) य विभिन्न भागानी व्यवहारान् (Behaviours) निर्धारणं करोति। वयं सभग्ररुपेण वस्तुविशेषस्य ग्रहणं कुर्म न च अंशेषु। अनेन तात्त्विक मनोविज्ञाने (Elementatistics Psychology) क्रान्ति अभूत्! परिणामस्वरूपं अंशानां महत्त्वमपि प्रतिपादयन्ति। इयं व्यवहारस्य (Behaviours) स्वतः (Automatic) धारणा अस्ति यस्या मेस्टाल्टवादिभिः विरोधः प्रदर्शितः।

शैक्षिकयोग्यतायाः विरोधः कृतः (Opposite to Qualification)

गेस्टाल्टमनोवैज्ञानिकैः मानवव्यवहारस्य योग्यतायाः विरोधः प्रदर्शितः। ते व्यवहार मापणस्य गुणवत्तां महत्त्वं न ददति।

मापनयन्त्राणां अनुपयुक्तता (Measuring Tools Uneligible)

गेस्टाल्टवादीमनोवैज्ञानिक मापनयन्त्राणा व्यवहारमापनाय उपयुक्ताः न स्वीकुवन्ति। मापनयन्त्राणां सत्यतायां वैधतायां च न विश्वसन्ति। तैः व्यवहारवादीविचारधारायाः विरोध प्रदर्शिताः। उद्दीपक-प्रतिक्रियायाः (S-R) सम्पर्कस्य आधारे तै संगठनस्य अवधारणायाः (S-R) सम्वन्धस्यं वर्णनं विहितम्।

असाधारणतार्किकशक्तिः (Phenonmenon Logical Approach)

गेस्टाल्टवादीनां विचाराधाराः इन्द्रिजनय चत्कारं प्रति विरोधः प्रदर्शवति। इयं व्यवहारस्य सदृढ (Moral) दृष्टिकोणमस्ति।

प्रत्यक्षज्ञानस्य नियमः (Low of Perception)

गेस्टाल्टवादी मनोविज्ञानं प्रयोगात्मकधारणायाः उद्भूतोऽसीत्। गेस्टाल्टवादी मनोवैज्ञानिकै अधोनिर्दिष्ट प्रत्यक्ष दृष्टिकोणस्य नियमानां विकासः कृतः।

सन्तुलनस्य सिद्धान्तः (Law of Pragnanz)

सन्तुलनस्यार्थोः भवति - अस्माकं समन्वयात्मकं दृष्टिकोणम्। अनेन तात्पर्यमस्ति यद्स्माकभवधारणा सदैव एतादृशी भवेत् यया अस्माकं चिन्तनं सदैव समन्वयभावनाग्रस्तः भवेत्।

ज्ञानोपलब्धिः (Knowledge Acquisition)

ज्ञानोपलब्धि (Knowledge Acquisition) सिद्धान्तेन तात्पर्यमस्ति यदस्माकं संगठितचिन्तनं वर्तमानपरिस्थित्यभ्यन्तरं भवितव्यम्। अयं सिद्धान्तः अभिप्रेरणा प्रदानाय महत्त्वपूर्ण योगदान विदधाति।

समीपता, एकरूपता समानता च (Clouser Proxmity and Similarity)

गेस्टाल्टवादी-मनोवैज्ञानिकाः त्रयाणं सिद्धान्तानां-समीपता-एकरुपता-समानतायाश्च पोषकाः भवन्ति।

समीपतायाः तात्पर्यमस्ति-मानवस्य-प्रकृतिः यत् सः त्रुटिरहितं वा कुर्यात्। तथा स समीप आकृत्य (Cloe shape) भवेत् अस्य बोधजन्य सिद्धान्तस्य परिवर्तनशीलविभिन्नतायाः नियमः समीपस्य सिद्धान्तस्य दृष्टिकोणं, विचारः कार्य स्मृतिं च जानीयात्। एकरुपता (Proxmity) सिद्धान्तस्य सारं वस्तूनां प्राप्ति एकतायाः भवति यदा तानि वस्तूनि समीपतायाः एकरुपता दृश्यते।

समानताया (Similarity) सिद्धान्तेन तात्पर्यमस्ति-वस्तूनामाकृति वर्गेषु भवति उत् वा वर्गस्य आकृत्यानुरुपं भवति।

मनोवैज्ञानिक दुरूहता (Psychological Isomophism)

मनोवैज्ञानिक दुरुहताया अवधारणा कोहलर महोदयेन स्वीकाय प्रोफेसर मक्स प्लानक (Max Planic) महोदये सन्क्रान्तितः। यः परिणाम-सिद्धान्तस्य (Quantum Theory) अनुसन्धानं कृतवान्।

मनोवैज्ञानिक दुरुहतायाः तार्त्य शारीरिक मानसिकं च भवति। मस्तिष्कस्य प्रवृत्तिः विशिष्टसुदृढं (Specific Moral) वाक्यमस्ति। य अस्य आकृत्य अनुभवने प्राप्तुं शक्यते।

कोहलर महोदयेन अस्य ज्ञानं कृतम्। स अस्य नामकरणं Isonorism अकरोत्। य अस्माकम् अनुभव प्रक्रिया च संगठितं कृत्वा अस्माकमनुभवान् आकृतिः प्रदास्यति।

गेस्टाल्टवादस्य शिक्षां प्रतियोगदानम्

1) गेस्टाल्टवादीभिः आत्मोपलब्ध्यः सम्बन्धः संस्थानं समग्रतां च केन्द्रविन्दु मत्वा अधिगम-प्रक्रियायां बलमददात्।
2) त चर्तण व्यवहारस्य (Molar Behaviour) विचारधारां प्रति महत्त्वं ददति। अनुभवान् उंद्दीपक-प्रतिक्रियाया Stimuli-Response (S-R) खण्डेषु विभक्तुं न शक्यते।
3) शिक्षायामन्तरानुशासनविचारधारा (Inter Disciplinary Approach) गेस्टाल्ट मनोविज्ञानस्य योगदानमस्ति।
4) वर्तमानकालिकं पर्यावरणं व्यक्तिविकासे अधिकं योगदानं ददाति। विद्यालयस्य वातावरणं शिक्षण-अधिगम प्रक्रियायैः सहायक (Conducive) भवति।
5) अनेन कक्षाकक्षे सामाजिक-अधिगमस्य (Social Learning) समस्यामलोकित् कृतः।
6) वर्ग-व्यवहार (Group Behaviourism) तस्या महत्ता च अधिगम-प्रक्रियायां महत्त्वपूणर्ॎकारकं भवति।
7) गेस्टाल्टवादीभिः समस्यायाः समाधानाय अधिगमस्य नवीनविचारधाराः उपस्थापिताः।
8) जीवनस्य लक्षयं (Goal) उद्देश्य च (Purpose) अधिगम-प्रक्रियायां महत्त्वपूर्ण योगदान् कुर्वन्ति।
9) अध्यापकेन वैयक्तिकं (Individual) लक्ष्यनिर्धारणं कर्त्तव्यम्। लक्ष्येन मानसिकचिन्ता (Tensen) उद्भवति य अधिगमहाए न्यूना भवति। लक्ष्येन (Goal) अधिगम-प्रक्रिया क्रियाशीलाः भवति।
10) कस्या अपि शिक्षसंस्थाया अध्यापका प्राचार्यः छात्राश्य एकता सम्पादनेन समग्रं भूत्वा शिक्षणसंस्थायाः शिक्षण प्रक्रिया (Teaching Learning Process) परिष्कृतं प्रोन्नतं च कुर्वन्ति। एवं तत्र गुणवत्ताया (Quality) विकासो भवति।
11) अध्यापकान् छात्राणां दृष्टिकोणेन (Point of View) अध्यापनं कर्त्तव्यम्। सः तस्मात् विन्दोः छात्राणां दृष्टिकोणेन (Perception) पाठः पाठयेत् उत् वा समस्यायाः समाधानं कुर्यात् न च स्वीकाय दृष्टिकोणेन प्रारम्भं भवेत्।